

Tarik Silajdžić

Lokalitet Svibe u Gornjem Moštru kod Visokog u svjetlu prvih arheoloških istraživanja

Apstrakt: U novembru 2018. god. Zavičajni muzej – Visoko sproveo je probno arheološko istraživanje na lokalitetu Svibe u Gornjem Moštru kod Visokog. Cilj iskopavanja bio je ispitati tragove rimskog naselja na čije je postojanje ukazivala velika količina pokretnog arheološkog materijala prikupljena tokom rekognosciranja lokaliteta u ranijem periodu. Iako karakter prikupljenih nalaza u najvećoj mjeri potvrđuje rimsku provenijenciju lokaliteta, sprovedeno iskopavanje dozvoljava da se prvi put ozbiljnije ispita i mogućnost nešto drugačije vremenske kontekstualizacije cjelokupnog naselja otvarajući mogućnost identifikacije nekih od objekata koji se spominju u srednjovjekovnim pisanim izvorima – poveljama i epigrafskim spomenicima bosanskih vladara nastalih u periodu XII–XIV stoljeća.

Ključne riječi: Svibe, Gornje Moštre, Visoko, Zavičajni muzej, antika, srednji vijek

Uvod

Područje današnjeg Moštra, u neposrednoj blizini Visokog, predstavlja jednu od najznačajnijih prostornih cjelina unutar šireg bosanskohercegovačkog teritorija. Smješteno u pitomoj dolini rijeke Bosne, moštransko, odnosno visočko polje u prošlosti je predstavljalo frekventno područje s izuzetno bogatim tragovima kulturnog života. U prethistorijsko doba ovdje se razvilo jedno od najvećih neolitskih naselja na prostoru jugoistočne Evrope,¹ dok u srednjem vijeku Moštre, zajedno s nekolicinom drugih lokaliteta u blizini, čini središte razvoja srednjovjekovne

¹ Benac 1966: 21–22; Perić 1986: 15–22; Kujundžić-Vejzagić et al. 2004: 13–31. Pored Okolišta, na širem moštranskom području postoji još nekoliko značajnih prethistorijskih lokaliteta od kojih su najznačajniji Arnautovići i Donje Moštre, naselja kakanjske, odnosno butmirske kulture iz razdoblja srednjeg, odnosno kasnog/mlađeg neolita. O Arnautovićima v. Benac 1965: 261–275. Za naselje u Donjem Moštru v. Kujundžić-Vejzagić 2008: 32–33, također ALBiH, Tom III, 17, 14.47.

bosanske države.² Međutim, između ova dva vrlo udaljena vremenska horizonta stoji razdoblje rimske uprave koje danas predstavlja najslabije istraženo poglavlje u kulturnoj prošlosti moštanskog odnosno visočkog kraja, što predstavlja prilično iznenađenje svakome ko je upućen u nešto širi društveno-politički kontekst ovog područja u datom vremenskom okviru. Visočka kotlina u rimsko doba (kao i danas) čini glavnu tranzitnu oblast između travničko-lašvansko-zeničkog bazena na jednoj, te sarajevskog područja na drugoj strani. Poznato je da su obje navedene oblasti u antičko doba predstavljale izrazita žarišta rimske kulture dostižući u određenom trenutku i najveći stepen administrativno-političkog ustroja.³ Za očekivanje je stoga da se postojanje visokourbaniziranih i romaniziranih područja u neposrednoj blizini moralo u određenoj mjeri odraziti i na razvoj prilika u visočkom polju. Međutim, dešavanja na prostoru visočkog bazena u prvim stoljećima nove ere još uvijek izmiču bilo kakvim pokušajima preciznije prostorne i vremenske ubikacije, prateći samo opći tok povijesnih procesa u Iliriku rekonstruiranih na osnovu raspoložive historijske i arheološke građe. Glavni uzrok tome je jednostavno oskudica nalaza iz rimskog perioda. Izuzev manje količine pokretnog arheološkog materijala, ne raspolaže se ni sa kakvom drugom građom koja bi omogućila formiranje nešto određenije slike razvoja ovog područja u rimsko doba. Nijedno od registrovanih rimskih nalazišta⁴ nije arheološki istraženo, zbog čega se pokretanje novih istraživačkih projekata nameće kao logičan korak u nastojanju da se popuni praznina u poznavanju klasične rimske prošlosti visočkog kraja.

Shodno tome, autor rada predložio je Zavičajnom muzeju u Visokom organiziranje manjeg probnog iskopavanja na jednom od registrovanih rimskih lokaliteta, na Svibama u Gornjem Moštru. Pregledom relevantne stručne literature a zatim i pripremnim radovima na samom terenu utvrđeno je da lokalitet sadrži veliki arheološki potencijal te da bi se u što skorijem roku trebalo pristupiti procesu njegovog iskopavanja. Nakon definisanja osnovnih parametara projekta (budžet, vremenski rok, sastav stručnog tima, potrebna oprema...) te

² Anđelić 1984: 109, 111, 125–126, 133, 135, 138–140, 157, 187–188.

³ Bojanovski 1988: 144–154.

⁴ Bojanovski 1984: 58–75; Busuladžić 2011: 32, bilj. 119. Neka od naselja koje Bojanovski navodi, poput Breze ili Gradine u Brežanima administrativno više ne pripadaju općini Visoko.

dobijanja potrebnih saglasnosti, arheološki radovi na Svibama zvanično su počeli 08. 11. 2018. godine. Stručni tim, pored autora ovoga rada koji je ujedno bio i voditelj iskopavanja, sačinjavali su: arheolog Samra Terzić, arhitekta crtač Amila Očuz i volonteri studenti arheologije Filozofskog fakulteta u Sarajevu: Nejla Burko, Dženeta Lepić i Mustafa Uzunalić. Geodetski snimak iskopina napravila je Suada Kadić. Povremeno, u radovima na Svibama učestvovali su i uposlenici Zavičajnog muzeja u Visokom: Đenana Ganić, Nermin Keso te tadašnji direktor muzeja Elvedin Šabanović.

Opći podaci o lokalitetu

Lokalitet Svibe nalazi se u naselju Gornje Moštre, na udaljenosti od oko 4 km od centra Visokog, pored magistralnog puta R 445 (cesta Sarajevo – Kakanj) (Sl. 1). U pitanju je plodna aluvijalna terasa na lijevoj obali rijeke Bosne, između sarajevskog polja na istoku i kakanjsko-zeničke kotline na zapadu. Prvi spomen lokaliteta u stručnoj literaturi nalazi se u djelu Ive Bojanovskog.⁵ Prateći trasu rimskog puta koji je iz pravca današnje Zenice vodio do Visokog, linijom Bilimišće – Putovičko polje – Karaulsko polje – Dobojsko polje – Mokronoge (B. Mahala), autor spominje i ostatke rimskog naselja na Svibama kao jednu od postaja na trasi ove komunikacije.⁶ Prema Bojanovskom, u rimsko naselje na Svibama vodio je i jedan manji put priključnog karaktera (*via vicinalis*) iz pravca Lepenice i Višnjice kod Kiseljaka.⁷ U sklopu priprema za izdavanje monografije o historiji visočkog kraja⁸ 60-ih i 70-ih godina prošlog vijeka izvršeno je rekognosciranje šire okoline Visokog,⁹ prilikom čega je na Svibama zabilježena veća količina rimskog građevinskog materijala (tegule i imbreksi)¹⁰ upućujući na zaključak da bi se na

⁵ Bojanovski 1973: 393–414.

⁶ Ibidem, 402–403.

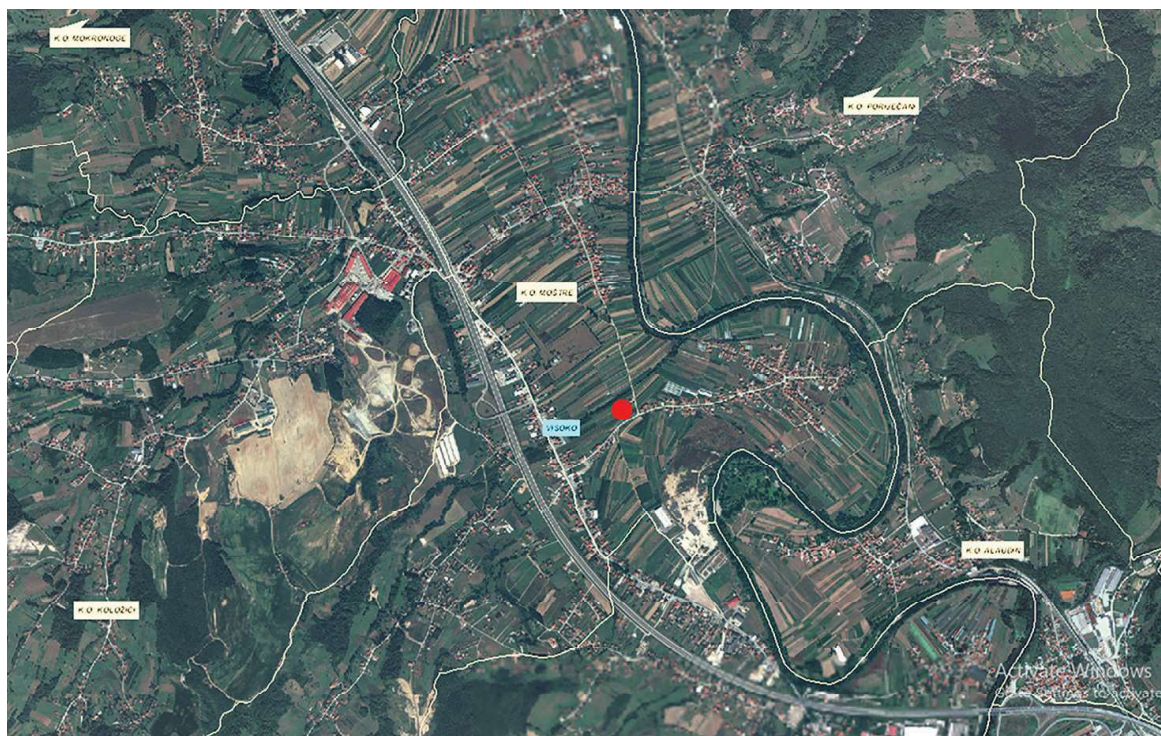
⁷ Bojanovski 1984: 88.

⁸ Grupa autora, *Visoko i okolina kroz historiju I*, Skupština opštine Visoko, 1984.

⁹ Rekognosciranje su u više navrata sproveli predstavnici Zavičajnog muzeja Visoko Nataša Šahinović i Ljiljana Tomičić u saradnji sa stručnim saradnicima Zemaljskog muzeja iz Sarajeva Ivom Bojanovskim i Pavom Anđelićem.

¹⁰ U pitanju je građevinska opeka, rimska provincijalna keramika te različiti primjerci metalne opreme prikupljeni u periodu 1963–1976. godine. Nalazi su trenutno pohranjeni u Zavičajnom muzeju u Visokom (inv. br. 2152-2154; 2166; 2168/1-7).

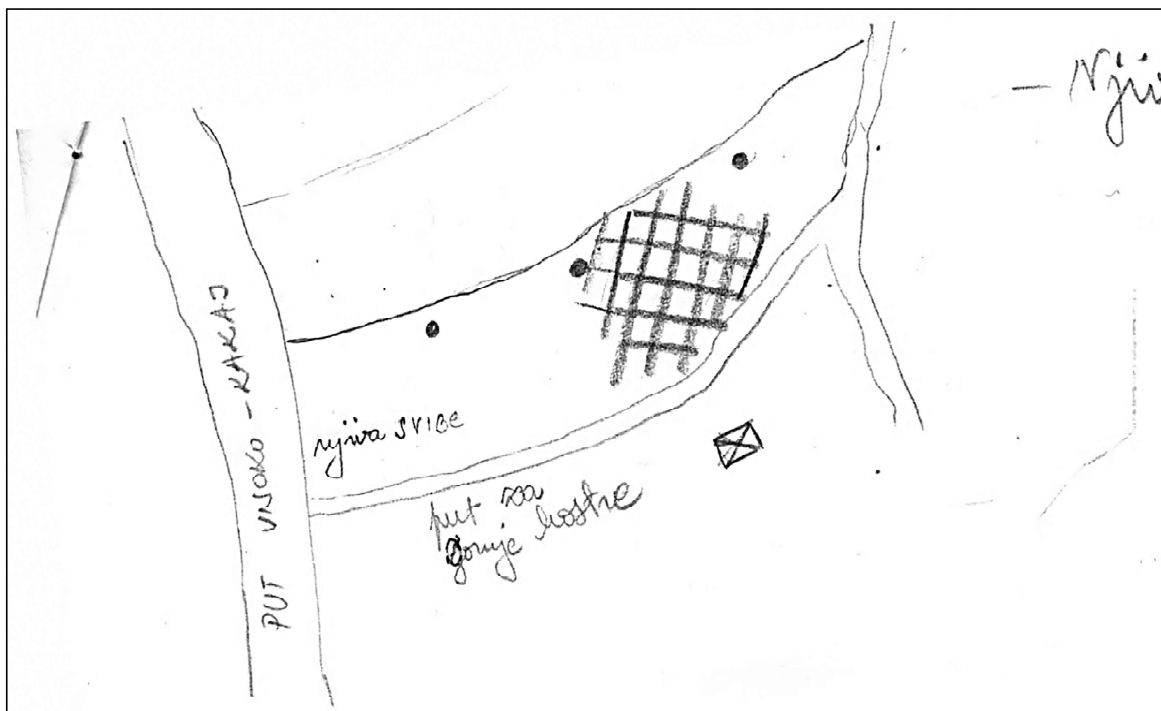
lokalitetu moglo nalaziti jedno veće rimsko naselje (Sl. 2).¹¹ U novije vrijeme o Svibama je pisao samo Salmedin Mesihović ne izlazeći pri tome iz okvira onoga što je prethodno rečeno o lokalitetu sa historijskog, odnosno arheološkog aspekta. Zadržavajući se više na lingvističkoj interpretaciji imena današnjeg naselja Moštre za koje pruža nekolicinu interesantnih tumačenja, Mesihović iznosi viđenje po kojem su Moštre bile kasnoantičkog, odnosno ranosrednjovjekovnog postanja odražavajući svoje drevno porijeklo u onomastičkom izvorniku – latinizmu *magister*.¹²

Sl. 1. Satelitski prikaz položaja lokaliteta Svibe (crvena oznaka) u odnosu na okolna naselja (Izvor: Katastar.ba/Geoportal)

¹¹ Bojanovski 1984: 70. Rezultati njihovih istraživanja sumirani su u sklopu poglavlja o rimskom dobu (1984: 49–99), što i danas predstavlja temeljno polazište u svakom daljnjem pokušaju proučavanja antičke rimske prošlosti visočkog kraja.

¹² Mesihović 2013: 4.

Sl. 2. Skica rimskih ostataka na lokalitetu Svibe na osnovu rekognosciranja 1976. godine (Izvor: Terenski izvještaj Nataše Šahinović i Ljiljane Tomičić od 22. 3. 1976. godine; Dokumentacija Zavičajnog muzeja)

Tok arheoloških istraživanja

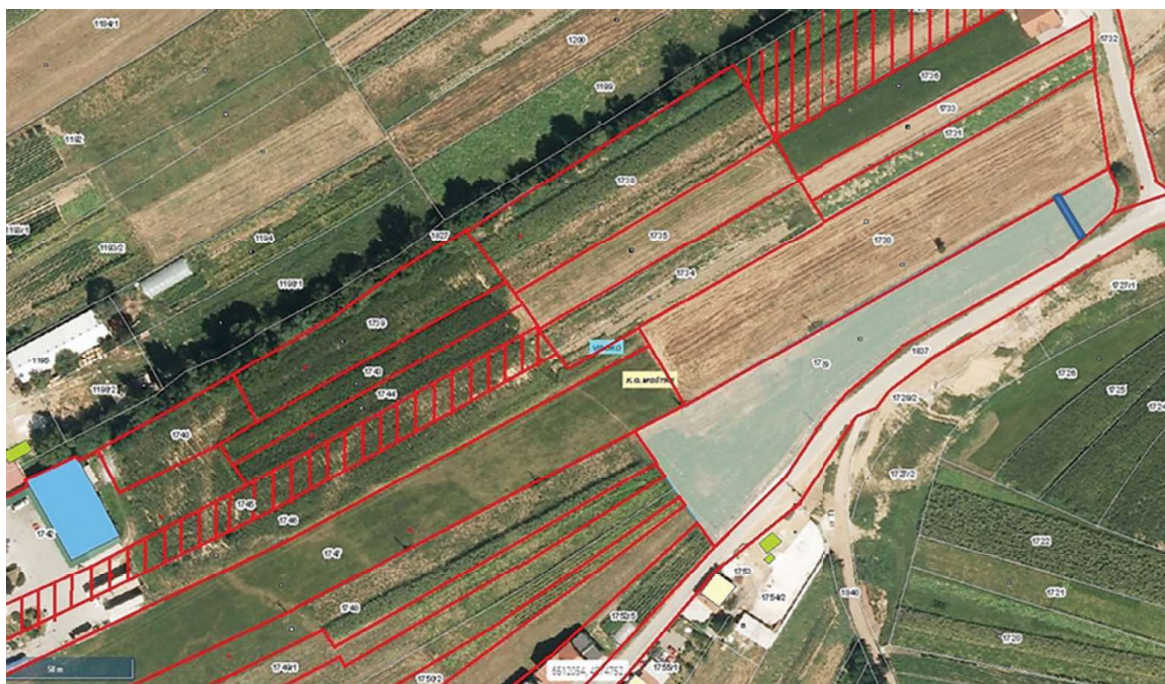
Procesu arheološkog iskopavanja lokaliteta Svibe prethodile su pripreme u vidu nedestruktivnih metoda istraživanja. Zbog nemogućnosti ispitivanja cjelokupne površine lokaliteta (7 ha) odlučeno je da se radovi fokusiraju na samo jedan dio, tačnije na parcelu, odnosno k.č. 1729 u krajnjem sjeveroistočnom uglu šireg toponima Svibe.¹³ Parcela je smještena između lokalnog puta za Gornje Moštre s jedne (odvojak od magistrale R445) i ceste za obližnje Poriječane s druge strane (Sl. 3). Najprije je izvršeno rekognosciranje parcele¹⁴ a potom i zračno snimanje dronom.¹⁵ Nakon toga, u saradnji s Institutom za arheologiju pri

¹³ Veliku zahvalnost dugujem vlasniku parcele Sadiku Dervišbegoviću, a naročito njegovim sinovima bez čije saglasnosti ne bi bilo uopće moguće izvršiti iskopavanje na Svibama. Oni su se pokazali kao vrlo susretljivi i ljubazni domaćini pružajući ekipi Zavičajnog muzeja svu potrebnu pomoć kako bi se planirani radovi uspješno priveli kraju.

¹⁴ Rekognosciranje je izvršeno 25. 4. 2018. godine.

¹⁵ Snimanje dronom izvršio je Tarik Dervović 26. 4. 2018. godine.

Filozofskom fakultetu u Sarajevu izvršeno je i geofizičko snimanje.¹⁶ Na temelju saznanja dobijenih ovim putem odlučeno je da se pristupi i samom procesu iskopavanja lokaliteta.

Sl. 3. Položaj k.č. 1729 odabrane za arheološke radove (označeno sivom bojom) u odnosu na ostale parcele pod toponimom Svibe (sve osim šrafiranih parcela).

Položaj zidnog temelja na parceli označen je tamnoplavom bojom.

(Izvor: Geoportal.ba)

Ukupno je otvoreno 8 sondi koje su pokrile krajnji sjeveroistočni i jugozapadni dio parcele (sonda A8 je izostavljena s geodetskog snimka zbog očuvanja mjerila). Sonde A1 i A8 nisu dale značajnije rezultate osim pojedinačnih nalaza koji su prikupljeni u različitim stratigrafskim jedinicama. Tek se otvaranjem sonde A2, dim. 2 x 2 m, došlo do značajnijih otkrića. Na dubini od 0,30 m ustanovljeni su ostaci zidne konstrukcije položene poprečno u odnosu na smjer pružanja same parcele (SZ-JI). Zid je građen od riječnog oblutka vezanog krečnim malterom širine 0,95 m i dužine 2 m (pruža se čitavom dužinom sonde). S ciljem potpunog otkrivanja utvrđenih zidnih ostataka, ukupno je otvoreno još 5 dodatnih sondi (A3, A4, A5, A6, A7) koje su postavljene u nizu,

¹⁶ Ovom prilikom zahvaljujem se direktoru Instituta prof. dr. Adnanu Kaljancu i njegovim saradnicima Meliti Halilović, Maidi Turkmanović i Mehmedu Muminoviću na ukazanoj pomoći.

jedna pored druge.¹⁷ Dovršetakom radova u svim sondama otkrivena je površina zida u ukupnoj dužini od 12,50 m. Uprkos tome, krajnji segmenti zida nisu se uspjeli ustanoviti. Otvaranjem sonde A6 utvrđeno je da zid prelazi u susjednu parcelu dok je otvaranjem sonde A7 na suprotnom kraju zida utvrđeno da zidna konstrukcija izlazi iz njenog okvira te da nastavlja dalje prema današnjoj putnoj komunikaciji Donja Zimča – Gornje Moštre, ukazujući na činjenicu da su zidni ostaci najvjerojatnije bili presječeni gradnjom puta 70-ih godina prošlog vijeka. U nastojanju da se dobiju barem podaci o visini zidnih ostataka, sonda A6 je produbljena do dubine od 0,80 m, čime je utvrđena visina zida od 0,40 m odnosno 0,20 m u najnižem dijelu (jedan dio površinske strukture zida uništen, zbog čega se i javlja razlika u visini). Time je ujedno utvrđeno da otkrivena struktura predstavlja zapravo temelj zida koji je usljed intenzivnog ljudskog djelovanja devastiran. Širina temelja je neujednačena i kreće se u rasponu 0,80–0,95 m. U sondama A2, A3 i A7 primjetno je i blago odstupanje od osnovnog pravca zida prema jugoistoku (Tabla II, Tabla VIII).

Nalazi

Najveći dio pokretnih nalaza prikupljenih tokom iskopavanja na Svibama čine ostaci rimske građevinske opeke – krovni crijep (tegule i imbreksi) te zidna opeka. Uglavnom su u pitanju manji fragmenti a najviše ih je ustanovljeno unutar sonde A6. Može se izdvojiti jedan veći ulomak opeke, najvjerojatnije fragment tegule, pronađen na dubini od 0,30 m (T. V, 1). Na jednoj strani vidljiv je pravougaoni otisak površine na kojoj je opeka najvjerojatnije stajala prilikom procesa sušenja. Vrijedi spomenuti i dva ulomka opeka pronađenih kao površinski nalazi prilikom pripremnog rekognosciranja terena. Jedan fragment tegule nosio je djelomično očuvan ornament u vidu koncentričnih krugova (T. V, 3),¹⁸ dok je drugi imao udubljenja izvedena utiskom prsta u

¹⁷ Zbog dinamike radova, između sonde A2 i A4 ostavljen je prostor širine 3,50 m koji nije iskopavan. Zbog ograničenog vremenskog roka, ispitivanje sistemom većeg broja uzoraka pokazalo se kao dosta praktičnije rješenje od otvaranja kontinuiranih otkopnih površina. Tako su sonde A4, A5 i A6 postavljene na izvjesnom odstojanju, čime se postigla veća pokrivenost površine i potpuniji rezultati.

¹⁸ Jedna takva tegula pronađena je u naselju Maurovići pokraj Visokog i nalazi se u Arheološkoj zbirci Zavičajnog muzeja (inv. br. 2112/a-b). Pored koncentričnih

svježu glinu (T. V, 2). Oba postupka su uobičajena za ovu vrstu materijala a imala su čisto praktičnu svrhu ispitivanja gotovosti proizvoda. Utiskivanjem prsta u glinu i urezivanjem različitih motiva provjeravao se stepen pečenosti proizvoda.¹⁹

Od keramike je pronađeno svega nekoliko ulomaka od kojih najveći dio pripada tipu sive rimske keramike rađene na lončarskom kolu (T. VI, 4–6, T. VII, 7–8).²⁰ U pitanju je lokalna keramičarska proizvodnja koju odlikuje pretežno glatka površina s primjesama pijeska uslijed čega se javlja efekat svjetlucanja.²¹

Od posebnog značaja su nalazi željezne troske pronađeni unutar sonde A6 na dubini od 0,35 m (T. VII, 9). Iako se radi o samo par komada, oni su nesumnjiv pokazatelj da se na lokalitetu ili negdje u njegovoj blizini vršila prerada metala, što predstavlja izuzetno važnu indicaciju u kontekstu određivanja karaktera rimskog naselja na Svibama.

Glavni rezultat iskopavanja predstavlja svakako otkriće temelja zida dužine 12,50 m. Tehnika gradnje u vidu riječnog oblutka i lomljenog kamena pomiješanog s krečnim malterom uklapa se u tipični obrazac gradnje objekata iz rimskog doba.²² Budući da su pronađeni samo ostaci krovne opeke, nije moguće utvrditi da li su i zidovi građevine bili građeni od opeke ili kamena. U svakom slučaju, neujednačene dimenzije i pravac temelja upućuje na zaključak da se radi o lokalnom (provincijalnom) arhitektonskom izrazu.

Šta predstavlja otkriveni temelj zida i koja je njegova funkcija? S tim u vezi, kakvog je karaktera rimsko naselje na Svibama? To su samo neka od osnovnih pitanja koja se postavljaju nakon preliminarnih istraživanja u Gornjem Moštru. Ono što sada s izvjesnom sigurnošću možemo reći jeste to da otkriveni temelj zida predstavlja sastavni dio jednog većeg arhitektonskog sklopa a ne izolovani, samostalni građevinski

kružnica tegula nosi i otisak dječijeg stopala. V. Bojanovski 1984: 72.

¹⁹ O ciglarskoj proizvodnji i pojedinim postupcima u procesu izrade opeke v. Šaranović-Svetek 1990: 41–43; Matijašić 1989: 62; Isti 1998: 387. Također *Vitruv.* II, III, 36–37.

²⁰ Na unutrašnjim stranama dva ulomka vide se i tragovi kola.

²¹ Jelinčić 2009: 186, br. 4, sl. 18–20.

²² Čremošnik 1965: 151.

element u vidu nekog zaštitnog zida, pregrade itd. U prilog ovoj tezi išli bi nalazi građevinske opeke koji su jasna indikacija da se radi o građevini koja je bila pokrivena crijepom. Iz toga ujedno proizlazi zaključak da unutrašnjost građevine, prema položaju krovnog crijepa, treba tražiti jugozapadno od položaja samih temelja, odnosno u dijelu parcele koji vodi prema cesti Visoko – Kakanj. Kada je riječ o karakteru samog naselja, moguće je iznijeti više pretpostavki. Već na samom početku rada spomenuto je da su se Svibe nalazile na trasi rimske komunikacije koja je dolinom rijeke Bosne vodila do sarajevskog polja. Štaviše, u Svibe je silazio i jedan manji put iz pravca Lepenice i Višnjice kod Kiseljaka, što je ovo naselje činilo zapravo čvorištem puteva (*bivium* ili *trivium*), odnosno predstavljalo je putnu stanicu. Ova pretpostavka čini se kao sasvim realna mogućnost koja sa sobom nosi značajne implikacije u slučaju da se ispostavi tačnom. *Mansiones* i *mutationes* još uvijek predstavljaju relativno neistražen fenomen u rimskoj provincijalnoj arheologiji Bosne i Hercegovine. Utvrđena je tek nekolicina njih, uglavnom u područjima s bogatim tragovima rimskog života, a zajednička karakteristika im je da su imale višestruku namjenu.²³ Bitan momenat u ovim razmatranjima predstavlja činjenica da se komunikacija dolinom rijeke Bosne, kao i naselja koja su nastala uz nju, ne nalaze ni u jednom od zvaničnih rimskih putnih itinerara. Prema tome, daljnim istraživanjem na Svibama mogao bi se dati odgovor na važna topografska pitanja kao što je ubikacija ceste na terenu te identifikacija rimskog naselja na Svibama.

U uskoj vezi s putnim stanicama stoje i punktovi konzularnih beneficijara (*beneficarii consularis*).²⁴ Ovi rimski dužnosnici činili su važan dio provincijskog upravnog aparata jer su putem svojih stanica

²³ Putna stanica *Castra* (današnja Banja Luka) na velikoj komunikaciji Salona – Servitium bila je ujedno i vojni logor, dok je *Splonum* u dolini rijeke Sane bio centar rudarske proizvodnje. V. Pašalić 1960: 106.

²⁴ Konzularni beneficijari bili su pripadnici rimske vojske, legionari koji su služili u uredu provincijskog namjesnika (*legatus Augusti pro praetore*). Glavna uloga bila im je čuvanje javnog reda i mira nakon što je provincija Dalmacija od 86. god. ostala bez stalne vojne postrojbe, odnosno nakon što je postala *provincia inermis* (leg. IV Flavia Felix napušta logor Burnum 86. god.). *Beneficarii consulares*, pored sigurnosne, vršili su i druge poslove s mandatom u trajanju od 6 mjeseci, a obično su bili raspoređeni u stanicama duž glavnih rimskih komunikacija ili privrednih središta. Njihovo prisustvo na određenom teritoriju da se pratiti preko velikog broja zavjetnih žrtvenika koje su ostavljali iza sebe. O konzularnim beneficijarima u Dalmaciji v. Bojanovski 1988: 360–364; Glavaš 2016: 7–39.

na terenu bili u direktnom kontaktu sa peregrinskim stanovništvom. Na prostoru provincije Dalmacije potvrđeno je ukupno 15 stanica konzularnih beneficijara, od čega 4 na teritoriju Bosne i Hercegovine (*Dilluntum* u Stocu, *Salviae* u Halapiću, *Castra* u Banjoj Luci i Skelani).²⁵ Nijedna stanica, međutim, do danas nije otkopana tako da nemamo konkretnu predstavu o njihovom izgledu na terenu. Znamo samo da su se nalazile na strateški važnim mjestima – putnim komunikacijama, raskrscima i rudarskim središtima te da ih je pratio veliki broj zavjetnih žrtvenika koje su beneficijari podizali u čast rimskih božanstava. Iako za sada nije poznat ni jedan posvetni natpis ovog tipa s područja Visokog, zbog povoljnog strateškog položaja lokaliteta ne treba isključiti mogućnost lociranja jednog ovakvog objekta na Svibama.

Svi faktori, međutim, ukazuju na činjenicu da se na Svibama nalazilo jedno rimsko poljoprivredno imanje s vilom (*fundi*). Prirodni položaj lokaliteta na plodnoj, aluvijalnoj terasi te naročito pokretni arheološki materijal potvrđuju da su se ovdje vršile djelatnosti koje se tradicionalno vežu za arhitekturu rimskih vila.²⁶ Željezna troska iz sonde A6 je čvrsta indikacija metaloprerađivačke djelatnosti dok željezne alatke prikupljene još tokom prvih rekognosciranja lokaliteta 60-ih i 70-ih godina prošlog vijeka predstavljaju možda i najbolju ilustraciju poljoprivrednog karaktera čitavog naselja (Sl. 4).²⁷

Od naročitog značaja su nalazi građevinske opeke jer, indirektno, idu u prilog tezi o postojanju jedne rimske latifundije na ovom prostoru. Velika količina opeke prikupljene na Svibama nesumnjivo stoji u vezi s činjenicom da se na nepunih 1,5 km od Sviba nalazi Golo Brdo, jedno od najvećih aktivnih ležišta sirovine gline u BiH,²⁸ upućujući na zaključak da se ovdje možda vršila i proizvodnja opeke. A ako se ima na umu uska veza rimskih vila s razvojem ciglarske djelatnosti,²⁹ onda

²⁵ Glavaš 2016: 17. Postojanje beneficijarskih postaja pretpostavlja se i u Golubiću kod Bihaća (*Raetinium*), Srebrenici (*Domavia*) i Lištanima kod Livna (*Pelva*).

²⁶ U načelu, rimske vile su bile prostorno velike i kompleksne građevine koje su pored stambene objedinjavale i proizvodnu funkciju, uključujući objekte i za odvijanje različitih privrednih djelatnosti kao što su, između ostalog, ciglarstvo i metalurgija. O rimskim vilama na prostoru BiH v. Busuladžić 2011.

²⁷ Radi se o jednom nožu i nekoliko dijelova neidentificirane metalne opreme koji su pohranjeni u Zavičajnom muzeju u Visokom (inv. br. 2166, 2153, 2154/1-3). Tokom iskopavanja 2018. god. nije pronađeno nikakvo metalno oruđe.

²⁸ Hamzabegović 2015: 125, 129–130, 172–175, 194–199.

²⁹ Vila u Višićima kod Čapljine u svome sastavu sadržavala je i peć za pečenje cigle (Čremošnik 1965: T. I, Sl. 1), dok se u Ljusini kod Bosanske Krupe proizvodnja opeke

Sl. 4. Nalazi metalnog oruđa pronađeni na Svibama prilikom rekognosciranja lokaliteta 1963. god. (Foto: Tarik Silajdžić)

je sasvim opravdano pretpostaviti da se na Svibama uistinu radi o centru jednog poljoprivrednog imanja koje je iskorištavalo sve prirodne pogodnosti ovog područja, u ovom slučaju obilje sirovine gline. Pitanje opekarske proizvodnje na Svibama je tema kojom se nećemo ovdje baviti in extenso, ali zaslužuje da joj posvetimo nešto više pažnje iz razloga što pruža mogućnost iznalaženja odgovora na gore otvoreno pitanje karaktera antičkog naselja na Svibama, ali i da značajno doprinese općem stanju (ne)istraženosti rimske ciglarske djelatnosti u unutrašnjosti provincije Dalmacije. Bilo kakve arheološke potvrde opekarskog zanata, u vidu žigosanih opeka ili samih ostataka ciglarskih peći na terenu, same po sebi predstavljale bi veliki korak naprijed u proučavanju rimske građevinske djelatnosti u zaleđu istočne jadranske obale. Trenutno nam je poznato tek desetak žigova domaćih opekarskih radionica³⁰ i isto toliko ciglarskih peći.³¹ Eventualni ostaci jedne rimske vile na Svibama, smještene tako blizu jednog velikog ležišta gline kao što je Golo Brdo, imajući pri tome u vidu do sada usta-

vršila u ciglarskoj peći udaljenoj na oko 400 m od same vile (Raunig 1974: 204–205, sl. 1–7). Kasnoantička vila u Mogorjelu kod Čapljine također je imala vlastitu peć (Bojanovski 1969: 47, Sl. 18). O konstrukciji i tipologiji rimskih ciglarskih peći na prostoru Bosne i Hercegovine v. Silajdžić 2018: 231–267.

³⁰ Silajdžić 2018: 233, bilj. 8.

³¹ Na prostoru Bosne i Hercegovine do sada je registrovano ukupno 32 ciglane, od čega je arheološki potvrđeno tek 10. Opširnije o tome v. Silajdžić 2018: 231–265. Za kompletan spisak registrovanih ciglana pogledati magistarski rad *Rimske ciglane na području Bosne i Hercegovine* odbranjen na Filozofskom fakultetu u Sarajevu 03. 2. 2017. godine.

novljene količine opeke, značilo bi gotovo sigurno da se na Svibama ili negdje u njihovoj okolini nalazila i ciglarska peć u kojoj se vršio proces proizvodnje, odnosno pečenja cigle. Na primjeru vile u Ljusini vidi se da peć nije morala biti u sklopu same vile već se mogla nalaziti i na određenoj udaljenosti. Ovaj momenat obično je diktiran spoljašnjim faktorima, a u slučaju ciglane u Ljusini to je bila blizina istoimenog potoka Ljusine koji je obezbjeđivao dovoljne količine vode neophodne za nesmetano odvijanje ciglarske proizvodnje.³² U slučaju Sviba, voda se mogla dobiti iz potoka Zimačnice ili dosta veće rijeke Bosne, koje su se nalazile na neposrednoj udaljenosti od lokaliteta. Pored toga, Bosna kao glavna vodena saobraćajnica u ovom dijelu kontinentalne unutrašnjosti mogla je poslužiti i kao glavna linija opskrbe za transport gotovih proizvoda prema svim naseljima koja su se nalazila nizvodno od Sviba.³³ Prema tome, mikrotopografske odlike terena pružale su odlične mogućnosti za razvoj ciglarske proizvodnje a time i jednog rimskog poljoprivrednog imanja, te nema nikakvog razloga sumnjati u to da su stanovnici ovog podneblja umjeli da ih i iskoriste na način na koji to rade i danas, skoro 2.000 godina poslije.³⁴

Iznesene pretpostavke predstavljaju nešto proširenu verziju interpretacije arheoloških tragova na Svibama koji su u dosadašnjim razmatranjima posmatrani isključivo u kontekstu rimskog doba. Nekoliko važnih momenata, međutim, zahtijeva da ovdje ipak otvorimo i neke druge mogućnosti. Već na početku rada istaknut je značaj Moštri u razdoblju srednjeg vijeka. O tome danas najbolje svjedoče srednjovjekovni pisani dokumenti – službene povelje bosanskih vladara koje potvrđuju da se ovdje nekada nalazilo političko i duhovno središte srednjovjekovne Bosne. Povelja bana Stjepana II Kotromanića i kneza Vladislava iz 1326–1329. god. kojom se knezu Vukoslavu Hrvatiniću potvrđuju ranije dati posjedi u Donjim Krajima izdata je u hiži velikoga gosta Radoslava u Moštru.³⁵ U Moštru je nastala i jedna povelja kralja

³² Inače, za odvijanje ciglarske djelatnosti morala su biti zadovoljena tri osnovna uvjeta – raspoloživost sirovine gline, dovoljne količine vode i raspoloživost veće količine goriva (drvo ili ugalj). V. bilj. 17.

³³ Buzić Mahala, Gromile (Karaula) kod Kaknja... V. Bojanovski 1973: 397–402.

³⁴ U Donjem Moštru danas radi poznata kompanija IGM d.o.o. (Industrija građevinskog materijala) koja vrši proizvodnju cigle i ostalog građevinskog materijala crpeći glinu iz ležišta Golo Brdo.

³⁵ Thalloczy 1914: 10–11. Povelja je danas izgubljena. V. također *Codex diplomaticus Regni Bosnae*, 67–68.

Tvrтка I od 12. marta 1380. god. kojom se Hrvoje Vukčić Hrvatinić imenuje za velikog vojvodu bosanskog a pisana je na kraljevskom dvoru u Moštru.³⁶ Navedeni izvori bitni su za naša razmatranja iz jednog konkretnog razloga – oba dokumenta navode tačna mjesta na kojem su nastali. U slučaju povelje bana Stjepana radi se o kući, hiži velikodostojnika Crkve bosanske, a u drugom slučaju u pitanju je ni manje ni više nego kraljevski dvor! Povelje, dakle, izričito ukazuju na postojanje srednjovjekovnih tragova arhitekture na prostoru današnjeg naselja Moštre. Arheološkim putem, međutim, nikakvi srednjovjekovni tragovi ove vrste u užem području Moštri do danas nisu otkriveni.³⁷ Još uvijek se nisu uspjeli identificirati niti sjedišta pripadnika Crkve bosanske niti ostaci kraljevskog dvora, što je jasan pokazatelj da je otkrivene zidne ostatke na Svibama neophodno razmotriti i u kontekstu prilika bosanskog srednjeg vijeka. Stoga, nameće se očigledno pitanje: Da li se na Svibama kriju prvi tragovi *hiže* pripadnika Crkve bosanske? Ili se možda na Svibama nalazi stolno mjesto bosanskih vladara, kako se navodi u povelji Tvrтка I iz 1380. godine? Iako pri trenutnom stepenu istraženosti nismo u stanju iznositi određenije zaključke, iz nekoliko manje-više očiglednih razloga skloniji smo mišljenju da bi se prije moglo raditi o ovome drugom. Hiže bosanskih krstjana bile su, po svemu sudeći, objekti kratkog vijeka, građeni od drveta i ostalih trošnih materijala, zbog čega danas i ne raspolažemo konkretnijim saznanjima u pogledu njihovog izgleda i konstrukcije. Temeljni zid dužine 15,50 m i debljine 1 m odgovarao bi daleko više arhitekturi jednog dvora ili crkve nego obične kuće. S tim u vezi, neophodno je postaviti i sljedeće pitanje: Mogu li zidni ostaci na Svibama predstavljati temelje čuvene crkve bana Kulina sagrađene 1204. god. i epigrafski posvjedočene na poznatoj ploči iz Biskupića?³⁸ Kao i u prethodnim slučajevima, pitanje

³⁶ Thalloczy 1914: 27. Povelja se danas čuva u Zemaljskom muzeju u Sarajevu. V. također *Codex diplomaticus*, 123–125; O pitanju ubikacije kraljevskog dvora u Moštru v. Anđelić 1984: 157. Manje bitno za naša razmatranja ovdje je pismo bosanske kraljice Jelene upućeno Dubrovniku od 15. novembra 1397. god. u kojem se ime Moštri po posljednji put javlja u srednjovjekovnim pisanim izvorima.

³⁷ Ovdje pri tome ne računamo ostatke srednjovjekovne crkve u današnjim Arnautovićima, odnosno Milima.

³⁸ Epigrafska ploča iz Biskupića, poznatija i kao Kulinova ploča, predstavlja jedan od najznačajnijih spomenika srednjeg vijeka u Bosni i Hercegovini i jedini izvor koji govori o postojanju crkve koju je dao sagrađiti ban Kulin 1204. godine. Ploču je 1898. god. u selu Biskupići kod Visokog, na lokalitetu Tuština njiva, pronašao Ćiro Truhelka. Zbog cjelokupnog historijskog i prostornog konteksta područja na kojem je ploča

ubikacije Kulinove crkve do danas nije riješeno. Već više od 120 godina crkva Kulina bana kao sveti gral bosanskog srednjovjekovlja izmiče bilo kakvim pokušajima otkrivanja čuvajući zagonetku ploče iz Biskupića za nove naraštaje istraživača i arheologa. Promatrajući kompletnu situaciju u svjetlu gore iznesenih historijskih činjenica te naročito novih saznanja nastalih posljednjim arheološkim istraživanjima u Gornjem Moštru, čini se, međutim, da smo prvi puta u poziciji ozbiljnije razgovarati o mogućnosti identifikacije kako kraljevskog dvora Tvrtka I, tako i crkve Kulina bana. Iako su o pitanju smještaja Kulinove crkve u prošlosti iznesena različita mišljenja,³⁹ interesantno je da samo Pavao Anđelić navodi da bi se ona mogla nalaziti upravo na Svibama.⁴⁰ Nekoliko decenija ranije, poznati bosanskohercegovački hroničar Milenko Filipović, govoreći uopćeno o karakteru arheoloških tragova na Svibama, bilježi predaju da je na Svibama “prije dolaska Turaka” nekada stajala crkva?⁴¹ Na drugom mjestu Filipović također spominje da se jedna crkva nalazi “u dnu njive Sviba”.⁴² Ovo su prve zvanične bilješke o postojanju crkvenih ostataka u Gornjem Moštru. U oba slučaja Filipović je neodređen, za razliku od Anđelića koji tragove arhitekture na Svibama jedini izričito dovodi u vezu s banom Kulinom. Podatak da se crkva nalazi “u dnu njive Sviba” u potpunosti se slaže s činjenicom da se parcela 1729, na kojoj su otkriveni ostaci zidnih temelja, nalazi u samom uglu šireg toponima Svibe (Sl. 3) upućujući, dakle, na ispravnost Filipovićevih navoda. Iako usmena predanja u kontekstu arheoloških razmatranja predstavljaju izvor od sekundarnog značaja, u slučaju

pronađena (blizina Moštri, srednjovjekovnoga grada Visoki te krunidbene i grobne crkve u Milima), smatra se da je crkva podignuta na prostoru između ova tri značajna srednjovjekovna središta (v. Sl. 5). Time je u potpunosti obuhvaćena i lokacija današnjih Sviba koje se nalaze na udaljenosti od samo 1,5 do 2 km od Biskupića i ostataka srednjovjekovne crkve u Arnautovićima. Inače, natpis je pisan bosanskom ćirilicom i pored informacija o gradnji crkve, prvi put daje i ime Kulinove žene – banice Vojislave te neke topografske podatke poput toponima “Kučevsko Zagorje” i “Podgorje Slijepičište”. Opširnije v. Anđelić 1961: 287–316; Filipović 2017: 56–57.
³⁹ Ćiro Truhelka smatra da se crkva nalazi u Arnautovićima (1942: 770), dok Sima Ćirković zastupa mišljenje da se ona nalazi u Zenici (1964: 51). Marko Vego zastupa tezu da se radi o Biskupićima (1982: 77), a manje-više ta teza prevladava i danas (*Codex diplomaticus*, 102).

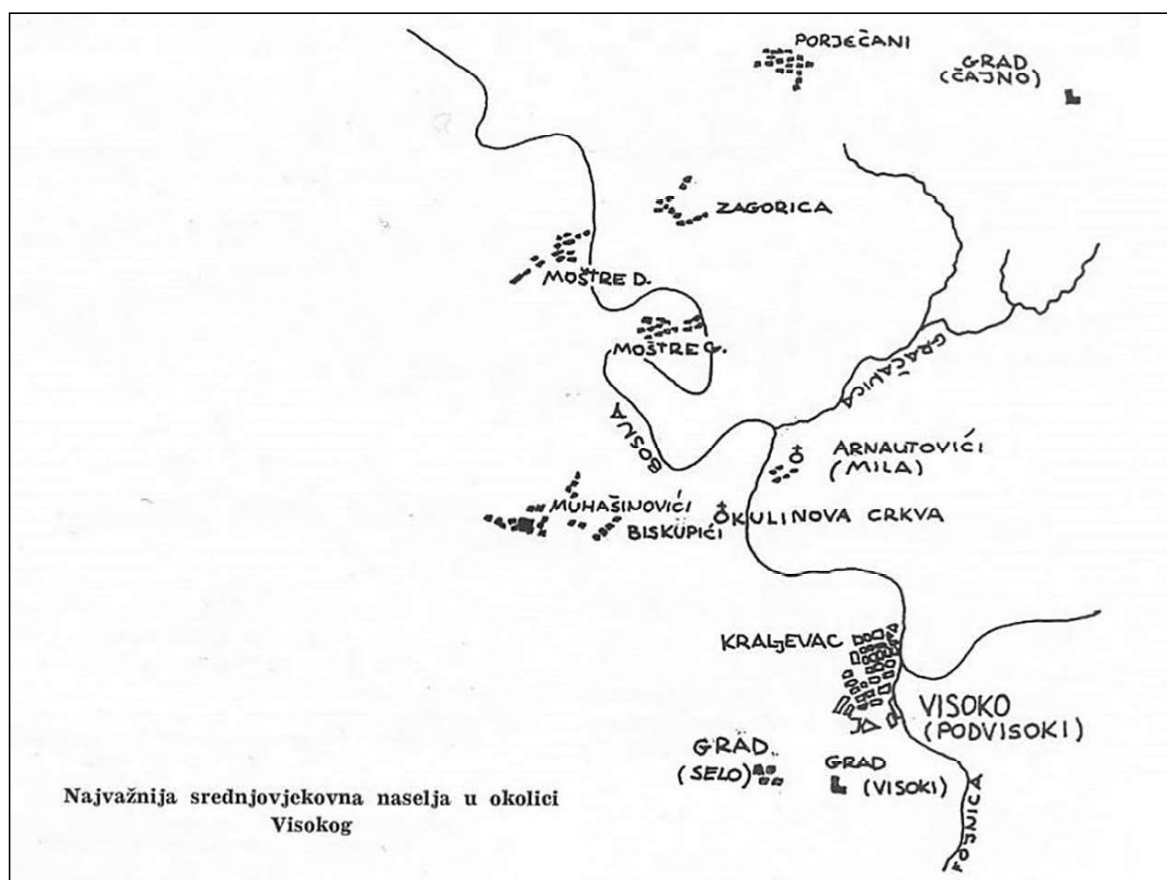
⁴⁰ Anđelić 1961: 299.

⁴¹ Predaju bilježi Milenko Filipović (1928: 207), a živa je i danas. Nihad Dokso (1961), mještаниn Gornjeg Moštra, prenoseći riječi svog oca Sadika, govori kako se na Svibama nalazi “ogromna crkva”.

⁴² Filipović 1928: 467.

postojanja konkretnih arheoloških potvrda na terenu poput Sviba, ona svakako mogu poslužiti kao validna dopuna.

Nesumnjivo je da su neka od gore otvorenih pitanja i pretpostavki od prvorazrednog naučnog značaja, koja bi mogla imati značajne implikacije na dosadašnju percepciju kulturnog razvoja moštanskog/visočkog kraja a time i cjelokupnog prostora Bosne i Hercegovine u srednjem vijeku. Evidentno je da Svibe posjeduju izuzetan arheološki potencijal koji u ovom momentu još uvijek nije moguće adekvatno ocijeniti i smjestiti u odgovarajući hronološki okvir. Iako su prvobitno registrovane kao nalazište iz rimskog doba, noviji arheološki nalazi, primarno arhitektonski ostaci, promatrani u svjetlu poznatih historijsko-epigrafskih podataka o Moštru u srednjem vijeku, ne dozvoljavaju da se odbaci mogućnost i nešto drugačije vremenske kontekstualizacije Sviba. Za sada, prvo arheološko istraživanje u Gornjem Moštru otvara puno više pitanja nego što nudi odgovora i potrebno je sačekati još neko vrijeme prije nego budemo u mogućnosti ponuditi konkretnija rješenja.

Sl. 5. Crtež sa prikazom najznačajnijih srednjovjekovnih lokaliteta na području Visokog (Prema: Anđelić 1984: 108)

Bibliografija

Skraćenice

ANUBiH	Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo
ALBiH	Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine, Sarajevo
AP	Arheološki pregled, Beograd
CBI	Centar za balkanološka ispitivanja, Sarajevo
GZM	Glasnik Zemaljskog muzeja
SKA	Srpska kraljevska akademija, Beograd

Izvori

Stari grad Visoki – izvještaj o arheološkim istraživanjima izvedenim od 30. 06. do 30. 08. 2008. godine, Sarajevo 2008. (autor: Lidija Fekeža-Martino-
vić), (Dokumentacija Zavičajnog muzeja – Visoko).

Terenski dnevnik Ljiljane Tomičić sa rekognosciranja lokaliteta 1976, 1980.
i 1981. (Dokumentacija Zavičajnog muzeja – Visoko).

Terenski dnevnik Ljiljane Tomičić i Nataše Šahinović (Dokumentacija Zavi-
čajnog muzeja – Visoko).

Vitruvije, *Deset knjiga o arhitekturi*, ed. M. Lopac – V. Bedenko, Golden Mar-
keting, Zagreb 1999.

Veb-izvori

Google Maps (<https://maps.google.com/>)

Katastar.ba (<https://www.katastar.ba/geoportal/preglednik/>)

Literatura

Anđelić, P. (1961): "Revizija čitanja Kulinove ploče", *GZM*, XV–XVI, Sarajevo,
287–316.

Anđelić, P. (1973): *Bobovac i Kraljeva Sutjeska. Stolna mjesta bosanskih vlada-
ra u XIV i XV stoljeću*, Sarajevo.

Anđelić, P. (1984): "Srednji vijek – doba stare bosanske države", u: *Visoko i
okolina kroz historiju I*, Skupština Opštine Visoko, 101–311.

- Benac, A. (1965): "Prilozi za proučavanje neolita u dolini rijeke Bosne", *GZM*, XX, Sarajevo, 261–275.
- Benac, A. (1966): "Okolište, Moštre, Visoko", *AP 8*, Beograd, 21–22.
- Bojanovski, I. (1969): "Antička uljara na Mogorjelu i rekonstrukcija njenog torkulara", *Naše starine*, XII, Sarajevo, 27–54.
- Bojanovski, I. (1973): "Rimska cesta dolinom Bosne i njezina tipografija", u: *Radovi sa simpozijuma "Srednjovjekovna Bosna i evropska kultura"*, Zenica, 393–414.
- Bojanovski, I. (1984): "Rimsko doba", u: *Visoko i okolina kroz historiju I*, Skupština Opštine Visoko, 49–99.
- Bojanovski, I. (1988): *BiH u antičko doba*, ANUBiH, Djela LXVI, CBI 6, Sarajevo.
- Busuladžić, A. (2011): *Rimske vile u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo.
- Čremošnik, G. (1949–1950): "Bosanske i humske povelje", *GZM*, IV–V, Nova serija, Sarajevo, 103–144.
- Čremošnik, I. (1965): "Rimska vila u Višićima", *GZM*, XX, Nova serija, Sarajevo, 147–260.
- Ćirković, S. (1964): *Istorija srednjovjekovne bosanske države*, Beograd.
- Ćošković, P. (2005): *Crkva bosanska u XV stoljeću*, Historijske monografije, Knj. 2, Sarajevo.
- Filipović, E. O. (2017): *Bosansko kraljevstvo. Historija srednjovjekovne bosanske države*, Sarajevo.
- Filipović, M. S. (1928): *Naselja i poreklo stanovništva*, 25, Srpski etnografski zbornik, 43, SKA, Beograd.
- Fine, Jr., J. V. A. (1975): *The Bosnian Church: A New Interpretation. A Study of the Bosnian Church and Its Place in State and Society from the 13th to the 15th Centuries*, New York – London.
- Glavaš, I. (2016): *Konzularni beneficijariji u rimskoj provinciji Dalmaciji*, Mala biblioteka Godišnjaka zaštite spomenika kulture Hrvatske, 17, Zagreb.
- Hamzabegović, A. (2015): *Glina kao mineralna sirovina*, Sarajevo.
- Jelinčić, K. (2009): *Rimska keramika lokalne proizvodnje na području hrvatskog dijela rimske provincije Dalmacije*, Doktorska disertacija, Filozofski fakultet, Zagreb.
- Kujundžić-Vejzagić, K., Muller, J., Rassmann, K., Schuller, T. (2004): "Okolište – iskopavanje i geofizička prospekcija centralnobosanskog tel-naselja iz prve polovine petog milenija prije n. e.", *Godišnjak ANUBiH*, Knj. XXXIII, Sarajevo, 13–31.

- Kujundžić-Vejzagić, Z. (2008): "Prilog proučavanju rane metalurgije u centralnoj Bosni", *Godišnjak ANUBiH*, Knj. XXXVII, Sarajevo, 23–45.
- Matijašić, R. (1989): "Rimske krovne opeke s radioničkim žigovima na području sjeverne Liburnije", u: Ž. Rapanić (ed.), *Arheološka istraživanja na otocima Krku, Rabu i Pagu i u Hrvatskom primorju (Izdanja HAD-a 13)*, Zagreb, 1988 [1989], 61–71.
- Matijašić, R. (1998): *Gospodarstvo antičke Istre*, Ljubljana.
- Mesihović, S. (2013): "Antičko naselje uz Zimašnicu u Moštrima kod Visokog", *Spomenica Ibrahima Karabegovića, Zbornik radova*, Sarajevo, 17–33.
- Nakaš, L., Župarić, D., Lalić, A., Dautović, Dž., Kurtović, E. (2018): *Codex diplomaticus Regni Bosnae: povelje i pisma stare bosanske države*, Sarajevo.
- Pašalić, E. (1960): *Antička naselja i komunikacije u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo.
- Perić, S. (1985–1986): "Novi nalazi s Okolišta kod Visokog", *GZM*, XL–XLI, Sarajevo, 15–22.
- Raunig, B. (1974): "Rimska ciglarska peć u selu Ljusina kod Bosanske Krupe", *Zbornik krajiških muzeja*, VI, 203–214.
- Silajdžić, T. (2017): *Rimske ciglane na području Bosne i Hercegovine*, Završni diplomski rad, Filozofski fakultet, Sarajevo.
- Silajdžić, T. (2018): "Tipologija rimskih ciglana na području Bosne i Hercegovine – prilog poznavanju rimske građevinske djelatnosti u unutrašnjosti provincije Dalmacije", *Acta Illyrica*, II, Sarajevo, 231–267.
- Šaranović-Svetek, V. (1989–1990.): "Ciglarstvo kao značajna privredna grana na području jugoslovenskog dela provincije donje Panonije", *Rad vojvođanskih muzeja*, 32, Novi Sad, 41–81.
- Šidak, J. (1975): *Problem "Crkve bosanske" u novijoj historiografiji (1962–1975)*, Historijski zbornik, XXVII–XXVIII (1974–1975), Zagreb, 139–182.
- Šidak, J. (1975): *Studije o "Crkvi bosanskoj" i bogumilstvu*, Zagreb.
- Šidak, J. (1977): "Heretička 'Crkva bosanska'", *Slovo*, 27, Zagreb, 149–184.
- Thalloczy, L. (1914): *Studien zur Geschichte Bosniens und Serbiens im Mittelalter*, München – Leipzig.
- Truhelka, Ć. (1942): "Bosanska narodna (patarenska) crkva", u: *Poviest hrvatskih zemalja Bosne i Hercegovine od najstarijih vremena do godine 1463*, Sarajevo, 767–793.
- Vego, M. (1982): *Postanak srednjovjekovne bosanske države*, Sarajevo.

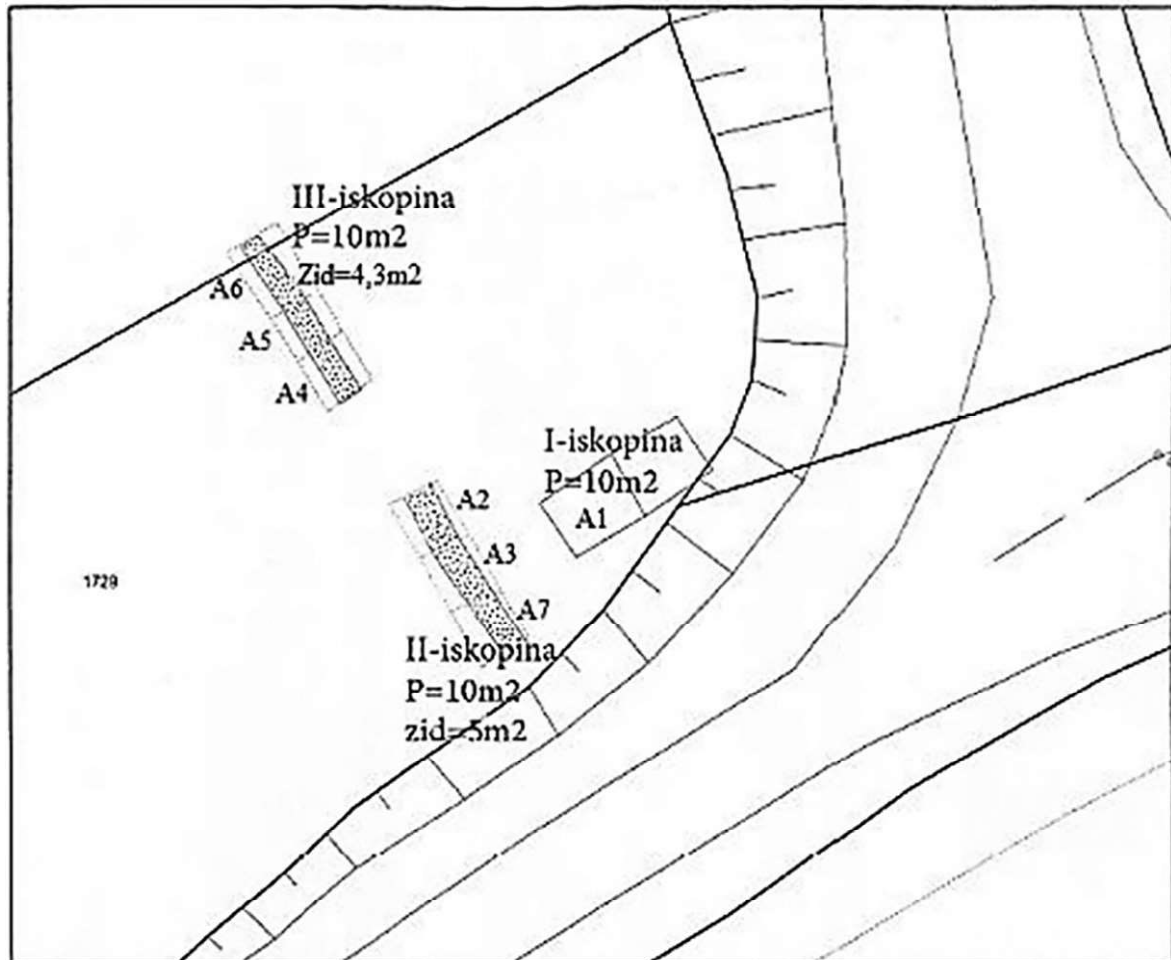
Summary

The site of Svibe in Gornje Moštre near Visoko in the light of new archaeological indicators

This paper presents the results of a preliminary archaeological excavation at Svibe in the present-day village of Gornje Moštre near Visoko. The aim of the project was to examine the archaeological potential of the site and verify its association with Roman provenance as indicated by numerous small archaeological finds retrieved from an earlier period. The excavation revealed a 12,50 m long foundation wall, which confirmed the assumption of the existence of larger architectural remains on the site. Although the project was originally based on the premise that regarded Svibe as a Roman site, this paper, based on several medieval documents or charters and epigraphic monuments, opens the possibility of different temporal and cultural attribution. Medieval written sources, namely charters of Stjepan II Kotromanić, Tvrtko I Kotromanić and Queen Jelena as well as the epigraphic plate of Ban Kulin found in Biskupići near Visoko, allow the assumption that the discovered architectural remains in Svibe could actually present traces of one of several archaeologically still unidentified medieval structures mentioned in the sources listed above. This is the first time that serious archaeological research, which could possibly give answers to key questions of medieval Bosnian history, has been undertaken. If the assumptions made about the medieval origin of the site prove correct in future research, it will significantly change the historical and cultural landscape of Visoko and Bosnia in medieval times.

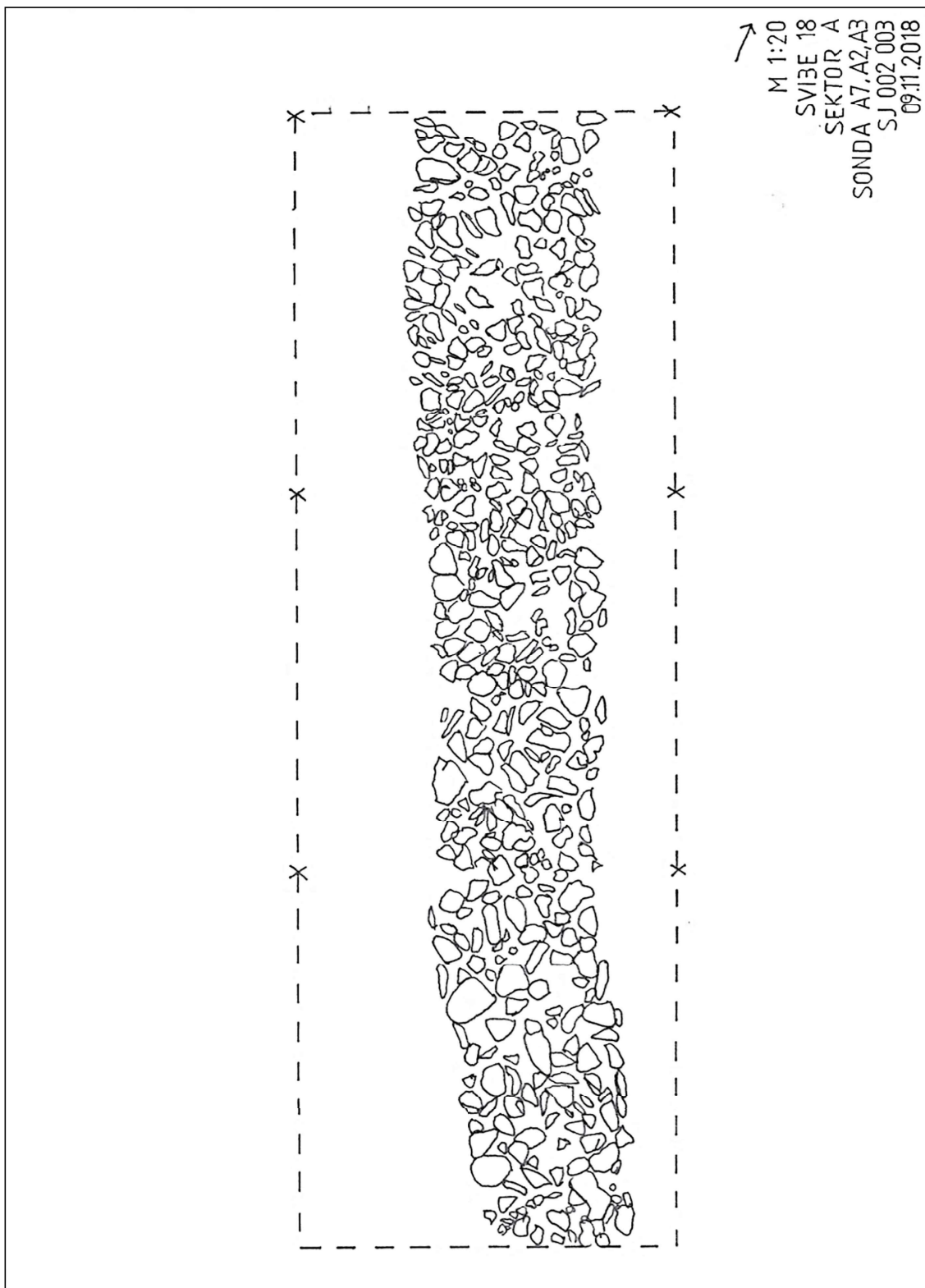
Prilog

TABLA I

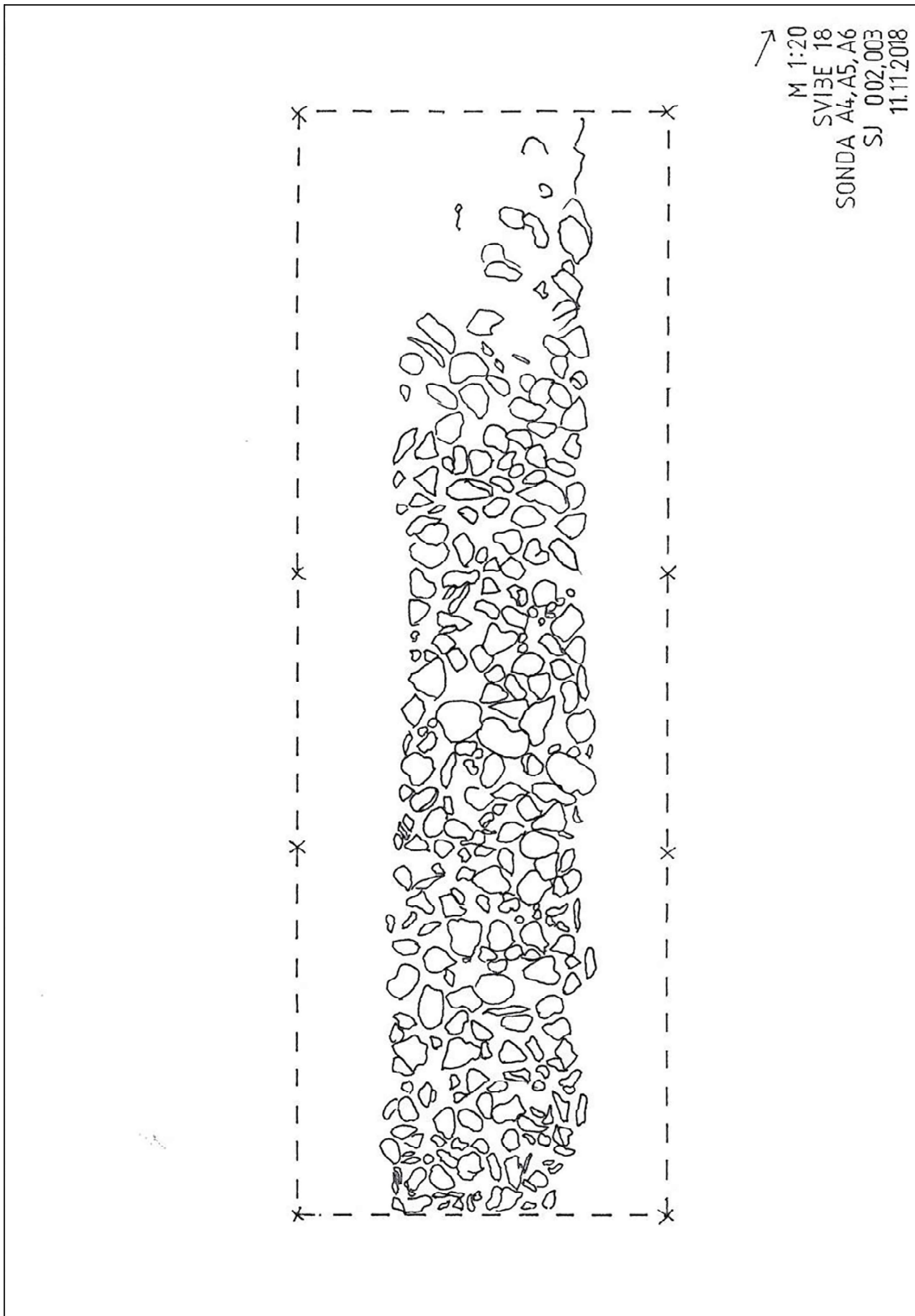
Geodetski snimak (skica) iskopina na Svibama
(Razmjer 1: 250)

TABLA II

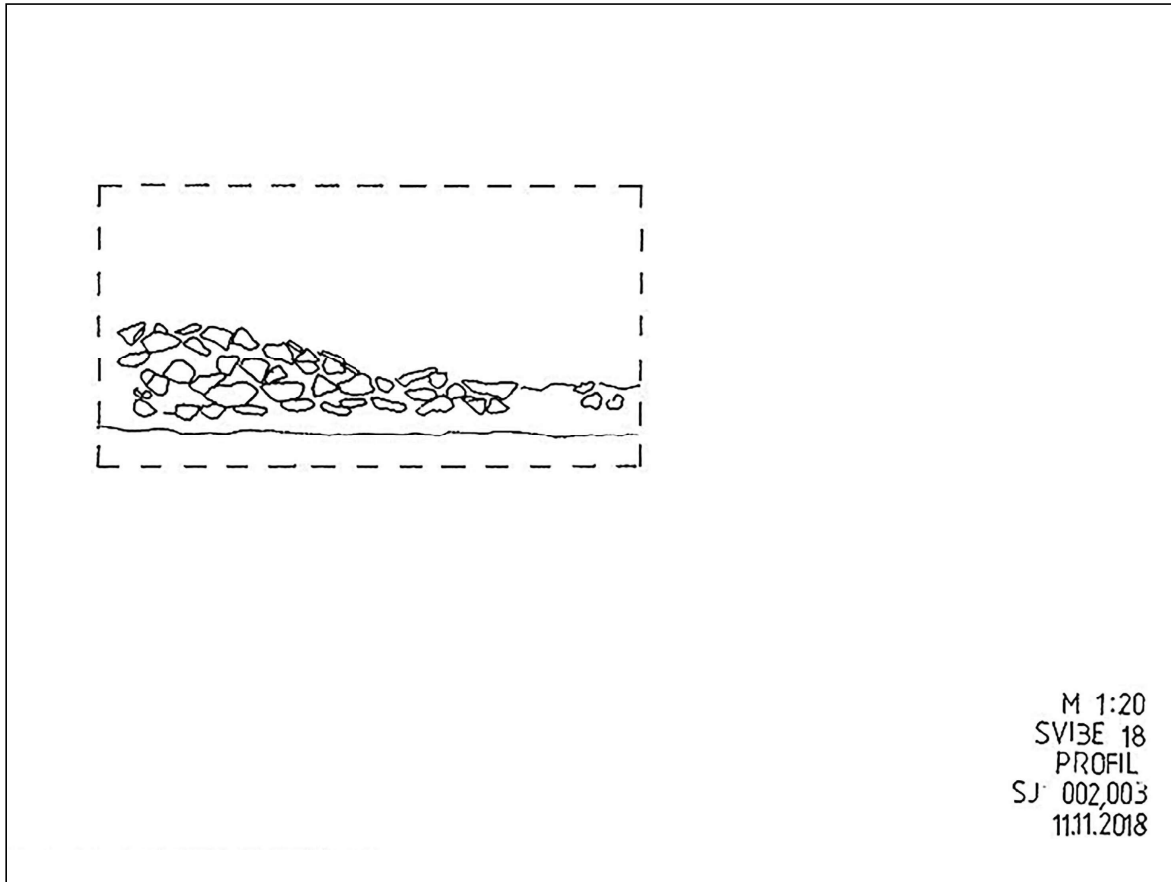
Crtež zidne konstrukcije u sondama A2, A3 i A7
(Crtač: dipl. arh. Amila Očuz)

TABLA III

Crtež zidne konstrukcije u sondama A4, A5 i A6
(Crtač: dipl. arh. Amila Očuz)

TABLA IV

Crtež profila zidne konstrukcije u sondi A6
(Crtač: dipl. arh. Amila Očuz)

TABLA V

1

2

3

TABLA VI

4

5

6

TABLA VII

7

8

9

TABLA VIII

Prikaz položaja i pravca temeljnog zida u sondama A2, A3 i A7

TABLA IX

Prikaz položaja i pravca zidne konstrukcije u sondama A4, A5 i A6

TABLA X

TABLA XI

